

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΥ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

Μαρία Κασκαντάμη*

Φιλολόγος - Συγγραφέας

Επιμορφώτρια Εκπαιδευτικών στις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας

Οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας έχουν εισβάλει δυναμικά σε όλους τους τομείς των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων και διεκδικούν πλέον σημαντικό θέση στο χώρο της εκπαίδευσης (ΥΠ.Ε.Π.Θ / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000). Η θετική αξιοποίηση και η γόνιμη ένταξή τους στη μαθησιακή διαδικασία ανοίγει νέους δρόμους και προσφέρει ποικιλία δυνατοτήτων σε εκπαιδευτικούς και μαθητές (Κυνηγός 1995), καθώς με τον τρόπο αυτό εμπλουτίζεται μοναδικά η διδασκαλία, που μέχρι σήμερα κινείται στο πλαίσιο πίνακας-κιμωλία, χαρτί-μολύβι και πείραμα, και η οποία παραμένει αναντικατάστατη. Οι μαθητές συνεργάζονται μπροστά στον ηλεκτρονικό υπολογιστή σε μικρές ομάδες 2-3 ατόμων, αναζητούν το υλικό που χρειάζονται, παρατηρούν, συζητούν, κρίνουν, απορρίπτουν, συνθέτουν, ακολουθώντας το δικό τους δρόμο προς τη γνώση (Slavin 1995, Χατζηλάκος 1999). Στο πλαίσιο της μαθητοκεντρικής αυτής διδασκαλίας ο ρόλος του καθηγητή αναβαθμίζεται. Ο καθηγητής γίνεται συνεργάτης, καθοδηγητής και βοηθός του μαθητή στην αναζήτηση της γνώσης, στην επιλογή και την αξιοποίηση της σωστής πληροφορίας. Ο καθηγητής διδάσκει το μαθητή πώς να μαθαίνει. Παράλληλα η διδασκαλία υψώνεται προσεγγίζοντας διαθεματικά, καθώς τα γνωστικά αντικείμενα συνδέονται με θέματα που πραγματεύονται άλλες επιστήμες (Delisle και Henri 1996).

Στα φιλολογικά μαθήματα αξιοποιούνται ποικίλες δυνατότητες των Υπολογιστικών και Δικτυακών Τεχνολογιών. Στη συνέχεια θα αναφερθούν επιγραμματικά οι τρόποι αξιοποίησης του Διαδικτύου στο μάθημα της Ιστορίας και ως παράδειγμα θα παρουσιαστεί μια διδακτική πρόταση για την εκπόνηση συνθετικής εργασίας για το μάθημα της Ιστορίας της Α' Λυκείου.

Το Διαδίκτυο αξιοποιείται στη διδασκαλία της Ιστορίας κατά τους εξής τρόπους (Κασκαντάμη 2001):

- Αναζήτηση και άντληση πληροφοριών.
- Παρατήρηση και άντληση φωτογραφικού υλικού.
- Εικονική επίσκεψη σε μνημεία, μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους εντός και εκτός Ελλάδας.
- Περιηγήσεις σε διαδικτυακές εκθέσεις που παρουσιάζουν υλικό το οποίο δεν εκτίθεται σε φυσικό χώρο.
- Πρόσβαση σε πηγές πολυμέσων.
- Χρήση ηλεκτρονικών διαδικτυακών εγκυκλοπαιδειών.
- Αξιοποίηση ψηφιακών βιβλιοθηκών.
- Πρόσβαση σε αρχαιολογικό υλικό.
- Δημοσίευση εργασιών.

Επίσης, με αφορμή το μάθημα της Ιστορίας και σε διαθεματική προσέγγιση με το μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, για το Γυμνάσιο, και της Έκθεσης - Έκφρασης, για το Λύκειο, μπορούν να αξιοποιηθούν και τα επικοινωνιακά μέσα του Διαδικτύου, όπως το Ηλεκτρονικό Ταχυδρομείο (E-mail) (Δημητρακοπούλου 1999), η Τηλεδιάσκεψη (Netmeeting) και η Λίστα

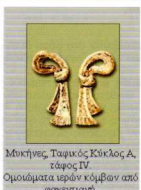
Συζήτησης (Discussion Forum) για την εκπόνηση συνθετικών εργασιών (projects) με σύγχρονη ή ασύγχρονη επικοινωνία (ανάλογα με το μέσο) μεταξύ σχολείων ίδιων ή διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών ή με επικοινωνία με ειδικούς, φορείς ή οργανώσεις.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η ενσωμάτωση του Διαδικτύου, όπως άλλωστε και των άλλων λογισμικών, στη διδασκαλία, είναι αυτονόητο ότι συνεντάσσεται και στην παιδαγωγική του αξιοποίηση. Η παιδαγωγική αξιοποίηση του Διαδικτύου δεν είναι ζήτημα μιας απλής περιήγησης σε σχετικές με το θέμα ηλεκτρονικές σελίδες, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη συγκεκριμένων στόχων. Κατά συνέπεια εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, μέσα στο οποίο σημαντική θέση κατέχει το εκπαιδευτικό (διδακτικό) σενάριο¹. Παράλληλα η χρήση του Διαδικτύου συνδυάζεται με παραδοσιακά μέσα διδασκαλίας, όπως το τετράδιο και το σχολικό εγχειρίδιο, το λεξικό και η εγκυκλοπαίδεια, το φύλλο εργασίας και το άρθρο της εφημερίδας, ο πίνακας και ο χάρτης κ.λπ.

Το σενάριο που ακολουθεί αποτελεί πρόταση παιδαγωγικής αξιοποίησης του Διαδικτύου για την εκπόνηση συνθετικής εργασίας στο μάθημα της Ιστορίας της Α' Λυκείου με θέμα το μηχανικό πολιτισμό. Βασίζεται στις παιδαγωγικές αρχές της συνεργατικής και διερευνητικής μάθησης, αλλά και της διαθεματικότητας, καθώς εστιάζεται στα διδακτικά αντικείμενα της Ιστορίας, της Έκθεσης - Έκφρασης, των Αγγλικών και

Σέργα με κυκλώσια τοξώματα στη ΝΑ πλευρά του λόφου των Μυσηνών οδηγούσε σε ανάγεια κρήνη
Από το δεκτακό τόπο των Μυσηνών (μέσω του Πολιτιστικού Χάρτη του Υπουργείου Πολιτισμού).
<http://www.culture.gr/2/21/211/21104a/g211da01.html>

Μυκηναϊκά, Ταμειράς Κύκλος Α, τάφος IV.
Ομοιώματα κερών κόμβων από φαγεντιανή

Από το δεκτακό τόπο του Ιερόματος Μαιζώνος Ελληνισμού.
<http://www.flw.gr/chronos/02/mainla/nd/g/img/intro/index.html>

Η πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες.
Από το δεκτακό τόπο της Εγκυκλοπαίδειας Britannica.
<http://www.britannica.com>

Μυκηναϊκά ειδώλια από την «Οικία της Ακροπόλεως» στις Μυκήνες (13^{ος} αι. π.Χ.).
Από το δεκτακό τόπο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ναυπλίου <http://www.culture.gr> (μέσω του Πολιτιστικού Χάρτη του Υπουργείου Πολιτισμού).

Plan

copyright Perseus Project 1995, drawn by M. W. Coulter based on G.E. Zakroev's 1983-41 plan of Giza/Mt. Athos.

Illustration of Mycenae, Greece Circle A (Greece uses pictures of Rome)

Από το δεκτακό τόπο της ψηφιακής βιβλιοθήκης «Περσέας».
<http://www.perseus.tufts.edu>

Κύπελλο με εκτυπη παράσταση καταδίωξης και σύλληψης ταύρων (Βαφείο Λακωνίας 15ος αι. π.Χ.).
Από το δεκτακό τόπο του Αρχαιολογικού Μουσείου Αθηνών.

Ο Βολταϊκός τάφος του Θρακισμῆ (Κορυμβόσι - Πύλος 14ος αι. π.Χ.)
Από το δεκτακό τόπο του Πανεπιστημίου Tulane (New Orleans).
<http://www.tulane.edu/lester/text/Ancient.World/Mycenae/Mycenae.html>

της Πληροφορικής, και προσφέρεται για συνεργασία καθηγητών των ειδικότητων αυτών. Πρόκειται για ένα σενάριο που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για να συλλάβουν οι μαθητές την εξεταζόμενη ιστορική περίοδο ως ολόκλητη και να κατανοήσουν την επίδραση και τον αλληλοκαθορισμό των ποικίλων πεδίων της ανθρώπινης δραστηριότητας στη διαμόρφωσή της. Παράλληλα προσφέρει στους διδάσκοντες τη δυνατότητα να ανανεώσουν τις διδακτικές και παιδαγωγικές μεθόδους τους, ενθαρρύνοντας τη συνεργασία των μαθητών σε ομάδες, δημιουργώντας νέες καταστάσεις μάθησης, τροποποιώντας τις συνθήκες απόκτησης βασικών ικανοτήτων (αναζήτηση πληροφοριών) και επιτυγχάνοντας τη μεταγνώση, την εκμάθηση δηλαδή μεθόδων απόκτησης γνώσης, και όχι το στείο εγκυκλοπαιδικό γνώσεων (Barth 1996).

Η ΖΩΗ ΣΤΙΣ «ΠΟΛΥΧΡΥΣΣΕΣ» ΜΥΚΗΝΕΣ

Τάξη: Α' Λυκείου

Διαδικτάκη αντικείμενα: Ιστορία / Έκφραση - Έκθεση / Αγγλικά / Πληροφορική

Ενδεικτικός απαιτούμενος χρόνος: Το σενάριο αυτό έχει τη μορφή συνθετικής εργασίας (project). Ο καθηγητής σε συνεργασία με τους μαθητές καθορίζει τη χρονική διάρκεια κάθε σταδίου καθώς και το χρόνο ολοκλήρωσής του.

Η ιδέα του σεναρίου: Για την κατανόηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του μυκηναϊκού πολιτισμού, από τους μαθητές, την ανάπτυξη συνεργασίας κατά τη διερεύνηση ενός θέματος και την ενσωμάτωση πολυμεσικών εργαλείων στις εργασίες τους, γίνεται χρήση ηλεκτρονικών διευθύνσεων που περιχούν τις σχετικές πληροφορίες, σε συνδυασμό με μελέτη βιβλίων και εγκυκλοπαιδειών. Στους άξονες αυτούς βασίζεται η άσκηση στον προφορικό και γραπτό λόγο.

Σχέση με το πρόγραμμα σπουδών: Οι στόχοι του σεναρίου ανταποκρίνονται στο ισχύον Πρόγραμμα Σπουδών της Ιστορίας αλλά και της Νεοελληνικής Γλώσσας, καθώς και στους στόχους του νέου Αναλυτικού Προγράμματος για εξοικείωση των μαθητών με τις Νέες Τεχνολογίες και τη χρήση του Διαδικτύου.

Στόχοι

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του μυκηναϊκού πολιτισμού.
2. Να αναπτύξουν δεξιότητες συνεργασίας και καταμερισμού εργασιών.
3. Να χρησιμοποιήσουν ποικίλες πηγές (γραπτές, εικαστικές, συμβατικές, ηλεκτρονικές - ελληγικές, ξε-νόγλωσσες) κατά την εκπόνηση της εργασίας τους.
4. Να δραστηριοποιηθούν μέσα από την έρευνα, την ανάλυση, τη σύνθεση και την παρουσίαση εργασιών.
5. Να ασκηθούν στην παραγωγή προφορικού και γρα-

που λόγου (παραγωγή σύνταξης μελέτης).
6. Να χρησιμοποιούν ποικίλες τεχνικές αναζήτησης πληροφοριών στο Διαδίκτυο.

Απαραίτητο υλικό

- Σχολικό εγχειρίδιο
- Αγγλικό λεξικό
- Σαρωτής (scanner)
- Λογισμικό: Επεξεργαστής Κειμένου (Ms Word), Internet Browser

Πορεία υλοποίησης της εργασίας

Απόρριψη - Αερίωση: Κατά τη διδασκαλία της ενότητας «Μικηναϊκός πολιτισμός» από το κεφάλαιο «Ο Αρχαίος Έλληνας» του σχολικού εγχειριδίου *Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου. Από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού*, του Αντώνη Ν. Μαστραπί, ο καθηγητής προτείνει τους μαθητές να μελετήσουν περαιτέρω το μικηναϊκό πολιτισμό εξετάζοντας διάφορες πτυχές της ζωής των Μικηναίων.

Διαδικασία διδασκαλίας: Οι μαθητές θα αντλήσουν υλικό και γενικά θα ενημερωθούν για το θέμα μέσα από τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις Μηχανών Αναζήτησης και Πύλων, αλλά και από τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις περιοδικών και βιβλιοθηκών, σε συνδυασμό με τη μελέτη βιβλίων και εγκυκλοπαιδικών.

Η εργασία

Οι ομάδες των μαθητών δημιουργούνται αρχικά ανάλογα με τις τεχνικές αναζητήσεις πληροφοριών από το διαδίκτυο (Heide και Stillborn 1999) που θα χρησιμοποιήσουν:

1. Αναζήτηση ιστοσελίδων σχετικών με το θέμα μέσα από τα κατηγοριοποιημένα θέματα σε ελληνικές και ξένες Πύλες.
(<http://www.eone.gr>, <http://www.flash.gr>, <http://www.in.gr>, <http://www.mathis.com>, <http://www.roby.gr>, <http://www.spin.gr>, <http://www.startpoint.gr>, <http://www.thea.gr>, <http://www.yahoo.com>, <http://www.lycos.com>, <http://www.ebig.com>)⁵
2. Αναζήτηση πληροφοριών μέσα από ελληνικές και ξένες Μηχανές Αναζήτησης με τη χρήση των κατάλληλων λέξεων-κλειδιών και των κατάλληλων τελετών, προκειμένου να διαφανεί και η διαφοροτικότητα των αποτελεσμάτων της αναζήτησης με βάση τα δεδομένα που δίνονται και εκμεταλλευόμενοι τις διαφορετικές δυνατότητες των μηχανών αυτών.
(<http://www.in.gr>, <http://www.e-go.gr>, <http://www.onet.gr>, <http://www.pan.gr>, <http://www.pathfinder.gr>, <http://www.yahoo.com>, <http://www.altavista.com>, <http://www.excite.com>, <http://www.hotbot.com>, <http://www.infoseek.com>, <http://www.lycos.com>, <http://www.metacrawler.com>)³
3. Αναζήτηση σχετικών άρθρων σε ηλεκτρονικά περιοδικά καταχωρημένα σε ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων (κατάλογο περιοδικών σε ελληνικές και ξένες Πύλες, κατάλογο on-line περιοδικών στη Βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (<http://www.pi-schools.gr/library/>)⁶.
4. Αναζήτηση βιβλίων σε βιβλιοθήκες με τη χρήση λέξεων από τον τίτλο ή το θέμα του βιβλίου, για δευτερεύουσα ή παραγενέλια φωτοτυπιών (κατάλογο βιβλιοθηκών σε ελληνικές και ξένες Πύλες⁷, Βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου <http://www.pi-schools.gr/library/>)⁶.

Κατόπιν συμφωνίας μεταξύ καθηγητή και μαθητών, ορίζεται ο χρόνος που έχουν στη διάθεσή τους οι μαθητές για τη συλλογή του υλικού. Κατά τη διαδικασία αυτή ο καθηγητής βοηθά τους μαθητές να αξιολογούν τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις που εντόπισαν και να αντλήσουν πληροφορίες μόνο από τους πιο έγκυρους και αξιόπιστους δικτυακούς τύπους.

Αφού οι ομάδες συλλέξουν το υλικό τους, το παρουσιάζουν στους συμμαθητές τους. Στη φάση αυτή σχολιάζεται και η διαφοροτικότητα του υλικού που συγκέντρωσαν οι ομάδες, εξαιτίας των διαφορετικών τεχνικών που χρησιμοποιήσαν κατά την αναζήτηση του υλικού στο διαδίκτυο. Το υλικό συμπληρώνεται με αγορά βιβλίων, βινετασιών ή cd-roms που βρέθηκαν κατά την αναζήτηση με μελέτη βιβλίων από δασευτικές βιβλιοθήκες που εντοπίστηκαν μέσω του Διαδικτύου, αλλά και με όποιο άλλο υλικό κρίνει ο καθηγητής⁸. Ανάλογα αξιολογείται η σχολική βιβλιοθήκη και η βιβλιοθήκη του δήμου⁹.

Όταν ολοκληρωθεί η συλλογή του υλικού, καθηγητής και μαθητές συμφωνούν ως προς τα ειδικότερα θέματα που αποτελούν τις υποενότητες της μελέτης για τις Μικηνές. Σε αυτές τις υποενότητες, με τις οποίες θα ασχοληθούν οι ομάδες, μπορεί να περιληφθούν και οι παρακάτω:

- Πολιτική ζωή
- Οικονομική ζωή
- Δημοσία ζωή
- Θρησκεία
- Εργαλεία
- Γραφές-Τελετές
- Οικονομική ζωή
- Ενδυμασία
- Τέχνη.

Οι μαθητές χωρίζονται στη φάση αυτή με βάση την υποενότητα που τους ενδιαφέρει περισσότερο να ασχοληθούν.

Στην τελική φάση, οι μαθητές περνούν στην παραγωγή κειμένου, πλάιπλάι στο υλικό που συλλέξαν και αξιολογήσαν τον Επεξεργαστή Κειμένου. Ξεκινώντας τις σχετικές φωτογραφίες ή τα σκίτσα και τις ζωγραφίες που έφτιαξαν, αντιγράφουν εικόνες από σελίδες του Διαδικτύου, επιμελούν το εξώφυλλο του εντύπου. Ο καθηγητής κατευθύνει τους μαθητές κατά την καταγραφή της βιβλιογραφίας, υπενθυμίζοντας τους να αναφέρουν και τις ιστοσελίδες τις οποίες χρησιμοποίησαν ως πηγές.

Σημειώσεις

- * Home page: <http://www.illologia.gr>
1. Στο *Υπόμνημα Προτάσεων για το έργο «Σεμινάριο: Μελέτες και Ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Λογισμικού Παιδαγωγίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση» του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Υπολογιστών (Μάρτιο 1997)*, αναφέρεται ότι το Εκπαιδευτικό (Διδακτικό) σενάριο (educational scenario) είναι η περιγραφή ενός μαθησιακού πλαισίου με ιστορικό(-α) γνωστό(-ή) αντικείμενο(-α), συγκεκριμένους εκπαιδευτικούς στόχους, παιδαγωγικές αρχές και πρακτικές. Ένα τέτοιο σενάριο ενέχει -αλλά και υλοποιείται- μέσα από μια σειρά εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (educational activities). Η δομή και η ροή κάθε δραστηριότητας, ο ρόλος του διδασκόντα και των μαθητών, καθώς και η αλληλεπίδραση αυτών με τη χρησιμοποίηση μέσων και υλικού, περιγράφονται σε ένα πλάνο δραστηριοτήτων (activity plan). Και υπό όποιον τίτλο γίνεται η ονομασία προβλέπεται η χρήση του λογισμικού.
2. Οι συγκεκριμένες ηλεκτρονικές διευθύνσεις χρησιμοποιούνται από αυτή την ομάδα μαθητών ως Πύλες και όχι ως Μηχανές Αναζήτησης, όπως από άλλες έρευνες και αυτό το χαρακτηριστικό. Οι οποίες άλλες ηλεκτρονικές διευθύνσεις είναι θέματα εισαγωγής του καθηγητή.
3. Οι συγκεκριμένες ηλεκτρονικές διευθύνσεις χρησιμοποιούνται από αυτή την ομάδα μαθητών ως Μηχανές Αναζήτησης και όχι ως Πύλες, όπως από αυτές έρευνες και αυτό το χαρακτηριστικό. Οι οποίες άλλες ηλεκτρονικές διευθύνσεις είναι θέματα εισαγωγής του καθηγητή.
4. 5. Μπορούν να αξιοποιηθούν οι Πύλες που αναφέρονται παραπάνω και οι οποίες άλλες επιθυμεί ο καθηγητής.
6. Η αναζήτηση βιβλίων σε ψηφιακές βιβλιοθήκες για ανώνυμο μέσο Διαδικτύου είναι περιορισμένη προς το παρόν όσον αφορά τις ελληνικές βιβλιοθήκες.
7. Μπορεί να αξιοποιηθεί και το λογισμικό «Μικηναϊκός Πολιτισμός» (<http://E-Slate.cit.gr>), το οποίο αναπτύχθηκε στο πλαίσιο του έργου «ΟΔΥΣΣΕΙΑ» της ενότητας «ΟΔΥΣΣΕΙΑ» (<http://odyssey.cit.gr/>). Ειδικό πρόγραμμα αξιοσημείωτο των Νέων Τεχνολογιών στην Εκπαίδευση, που υλοποιείται από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Γενικό Γραφείο Τεχνολογίας Υπολογιστών και το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Β' Κωνστανό και Επισκοπείο Σπέρτης (1996-2001).
8. Αν υπάρχει δυνατότητα, μπορεί να διοργανωθεί και εκπαιδευτική επίσκεψη στις Μικηνές, προκειμένου οι μαθητές να συμπληρώσουν τις γνώσεις που απέκτησαν με προσωπικά βιώματα από τον αρχαιολογικό χώρο.

Βιβλιογραφία

- Barth, B. M., «Pratiquer la métacognition avec les élèves pour leur apprendre à réfléchir», Cahiers Pédagogiques, 344-345 (Mai-Juin 1998), σσ. 51-56.
- Deleise, F. και Henri, J., «Simplifier, c'est apprendre», Cahiers Pédagogiques, 344-345 (Mai-Juin 1998), σσ. 70-73.
- Δημητρουκοπούλου, Α., «Η εφαρμοστική αξιοποίηση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου Πύλες, πότε και γιατί», Παιδαγωγική Ψυχολογία, 1999, βλ. και <http://www.kotowas.edu.gr/pedagogiki/efallm.htm>
- Heide, A. και Stillborn L., *The Teacher's Complete and Easy Guide to the Internet*, Teachers College Press, 1999.
- Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών, «Σεμινάριο: Μελέτες και Ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Λογισμικού Παιδαγωγίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», Οδηγός Υπομνημάτων Προτάσεων, Μάρτιο 1997.
- Κοσμοπούλου, Μ., *Μαθαίνοντας στο Internet*, Αρχαίο, νέα ιστορία, Εκδόσεις Κωνσταντίνου, 2001.
- Κωνστών, Χ., «Η εκπαίδευση που δεν κρίνεται με γράμμι: Η Υπολογιστική Τεχνολογία ως εργαλείο έκφρασης και διερεύνησης στη Γενική Παιδεία», στο Κολυμπίτσας, Α., Κοσμοπούλου, Μ. (επιμ.), Προτάσεις για μια Νέα Παιδεία στην Ελληνική Εκπαίδευση, Εκδόσεις Σείριος, 1995, σσ. 398-416.
- Slavin, R., *Research on Cooperative Learning and Achievement: What We Know, What We Need to Know*, Center for Research on the Education of Student Placed at Risk, Johns Hopkins University, October 1995, και στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.successstory.net/cooperlre.htm>
- ΥΠ.Ε.Π.Θ. / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ, Προσπάθεια του Διαδικτύου της Κοινωνίας της Πληροφορίας: Αρρωστήματα υδρόψυξης όλων των εκπαιδευτικών στις Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επιστήμης, Πάρισο Πρωτόκολλο Σπουδών, Οκτώβριος 2000.
- Χηπυλάκης, Β., «Το πέλασμα από το "παιδί μου, διάβασε" στο "παιδί μου, διάβασε"», ΟΔΥΣΣΕΙΑ, Ελληνική επένδυση στην Κοινωνία της Πληροφορίας, <http://odyssey.cit.gr>, και συγκεκριμένα <http://odyssey.cit.gr/signomyipad/ho-perasma.pdf>.